

УДК 316.2

Соболевська М.О. °

Київський національний університет імені Т.Шевченка, факультет соціології,
доктор соціологічних наук, доцент

ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ "СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ" В СОЦІОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ: ВІД КЛАСИКИ ДО СУЧАСНОСТІ

У статті розглядаються парадигмальні та концептуальні передумови генези та розвитку поняття соціальної інтеграції у соціологічній теорії. Прослідковується історія формування поняття соціальної інтеграції від його класичного визначення у структурно-функціональній концепції Т.Парсонса до його сучасних переосмислень в концепції "системи" та "життєсвіту" Ю.Габермаса та теорії структуризації Е.Гідденса.

Ключові слова: соціальна інтеграція, системна інтеграція, структурний функціоналізм, теорія структуризації

В статье рассматриваются парадигмальные и концептуальные условия генезиса и развития понятия социальная интеграция в социологической теории. Прослеживается история формирования понятия социальная интеграция от его классического определения в структурном функционализме Т.Парсонса до его современных переосмыслений в концепции системы и жизненного мира Ю.Хабермаса и теории структуризации Э.Гидденса.

Ключевые слова: социальная интеграция, системная интеграция, структурный функционализм, теория структуризации

The article examines the conceptual and paradigmatic conditions of genesis and development of the concept "social integration" in the sociological theory. Author traces the history of formation the concept "social integration" from its classical definition in the structural functionalism of T. Parsons to its modern rethinking in the conception of "system and life-world" of J.Habermas and the theory of structuration of A.Giddens.

Keywords: social integration, system integration, structural functionalism, the theory of structuration

Актуальність проблеми. Питання, пов'язані з описом і розумінням соціального порядку і механізмів соціальної інтеграції є одними з ключових і знакових для соціологічної науки. За час існування соціології її представники – і класики науки, і сучасні теоретики – не раз спрямовували свої інтелектуальні зусилля на осмислення даної проблематики. Саме тому в арсеналі сучасної соціологічної науки накопичилася чимала кількість варіантів відповідей, оформлених у досить складні теоретичні конструкції, що намагаються описати, представити й пояснити умови можливості соціального порядку й механізми соціальної інтеграції.

Історія звернення соціологів-теоретиків до цих питань обросла цілою традицією й низкою понять, покликаних описати і найбільш точно відобразити досліджувані процеси. Можна з упевненістю сказати, що сучасна теоретична соціологія надає достатньо розроблений і складний концептуальний апарат для їх опису. При цьому поняття, пов'язані з питаннями інтеграції та соціального порядку, які міцно закріпилися в соціологічних словниках та енциклопедіях, в рамках різних теоретичних побудов отримують різні трактування і обростають різноманітними конотаціями. У зв'язку з чим, здавалося б, одне і те ж поняття, вмонтоване в хитромудрий теоретичний каркас, претендуючи на статус ефективного інструменту дослідження, пропонує різні (іноді прямо протилежні) варіанти пояснення соціальних процесів і виявляє претензії на винесення діагнозів сучасності. Тому не тільки визначення самого поняття, але розгляд його в специфічному концептуальному полі, в якому воно виникло й формувалося, стає особливо актуальною вимогою сучасного соціологічного теоретизування. Отже, **метою** даної статті є огляд та систематизація визначень поняття "соціальна інтеграція" у зв'язку із специфічними умовами його продукування як у класичних, так і у сучасних соціологічних теоріях.

Почнемо з визначення тих парадигмальних особливостей, в яких зароджувався і оформлявся соціологічний дискурс, який розглядає питання соціальної інтеграції. При цьому слід зазначити, що понятійний ряд, розроблений соціологами в зв'язку з описом інтегративних соціальних процесів, формувалася переважно в рамках функціоналістської традиції. Це в підсумку задає певну парадигмальну специфіку, характерну для даної теоретичної перспективи і тих понять, які були розроблені в її межах, що необхідно враховувати при зверненні до них.

Так, в роботах класиків соціології кінця XIX - початку XX ст. поняття соціальної інтеграції вперше зустрічається в роботах Г.Спенсера, де соціальна інтеграція розглядалася в контексті органістичних аналогій. У концепції ще одного представника класичного функціоналізму – Е.Дюркгейма – соціальна інтеграція розглядається і представляється у зв'язку з соціальною солідарністю – механічною або органічною, що описують способи функціонування двох типів суспільств: традиційного й сучасного. Дюркгейм визначає соціальну інтеграцію як двосторонній процес: по-перше, як почуття залежності від суспільства, яке відчувається індивідом, і, по-друге, як певні зобов'язання з боку суспільства по відношенню до його членів [1, с. 406-407]. Таким чином, інтеграція виникає як усвідомлення необхідної залежності одного від іншого – індивідів від суспільства і суспільства від індивідів.

Таке елементарне розуміння процесів соціальної інтеграції доповнювалося і ускладнювалося з появою більш абстрактних теоретичних конструкцій в соціології, які намагалися слідувати не тільки логіці безпосередньо спостережуваних соціальних процесів, але також і теоретичної логіці соціологічної науки.

Продовжуючи функціоналістську традицію розгляду та опису процесів соціальної інтеграції, Т.Парсонс (в рамках структурного функціоналізму) визначає інтеграцію як такий тип зв'язку елементів суспільної системи, за якого ці елементи діють так, щоб «з одного боку не допустити розпаду системи або порушення її

стабільності, з іншого – кооперуються заради співдії функціонування системи в цілому» [2, с. 72].

При цьому соціальна інтеграція розглядається Парсонсом у більш широкому контексті й у зв'язку із гобсівською проблемою соціального порядку: «Проблема порядку і тим самим природи інтеграції стабільних систем соціальної взаємодії зосереджується на інтеграції мотивацій діячів і нормативних стандартів культури, які міжособистісним шляхом інтегрують систему дії між особистостями» [3, с. 12]. Отже, проблеми соціальної інтеграції розглядаються Парсонсом в контексті нормативного порядку, якому в цілому класик американської соціології приділяє значно більше уваги, ніж порядку фактичному.

Інтеграція уявляється засновником структурного функціоналізму як взаємопроникнення між соціальною та особистісною системами. При цьому відзначається трибічність таких відносин, а визначальною ланкою, що опосередковує ці відносини стає культурна система, яка, згідно Парсонсу, повинна не лише інтерналізуватися особистістю, але й інституціоналізуватися в суспільстві: «Інтеграція в суспільство його членів має на увазі наявність зони взаємопроникнення між соціальною та особистісною системами. Проте відношення тут в основному трибічні, оскільки частини культурної системи, так само й як частини соціальної структури, інтерналізовані в особистостях, але у той же час частини культурної системи інституціоналізовані в суспільстві» [4, с. 20].

Вже на цьому етапі в роботах класика структурного функціоналізму прослідковується розрізнення двох механізмів інтеграції: інтеграції як інтерналізації (у межах відношення індивід-суспільство) та інтеграції як інституціоналізації (у межах узгодженості функціонування суспільних підсистем, завданням яких стає легітимація існуючих норм і цінностей). В майбутньому таке розрізнення дало підстави для виокремлення двох типів інтеграції – системної та структурної, що було здійснено в працях британського соціолога Д. Локвуда у 1964 році.

Виокремлюючи два типи інтеграції Локвуд позначає соціальну інтеграцію як взаємовідносини між акторами, а системну – як відносини між частинами соціальної системи: «Якщо проблема соціальної інтеграції фокусує свою увагу на порядку чи конфлікті у взаємодіях між акторами, то проблема системної інтеграції акцентує увагу на порядку чи конфлікті у взаємовідносинах між частинами соціальної системи» [5, с. 245]. При цьому, якщо тлумачення поняття системної інтеграції залишилося в межах функціоналістської традиції (як відносини підсистем), то щодо поняття соціальної інтеграції (у Парсонса – інтеграції індивіда у суспільство) відбулося зміщення фокусу уваги на ситуацію міжособистісної взаємодії, а фактично – соціальних відносин. З одного боку, такий підхід дещо спрощував початкові теоретичні побудови Парсонса, з іншого – розкривав можливості для розгляду одних й тих самих соціальних феноменів з позицій різних перспектив.

Проте Локвуд не лише розрізняє два типи інтеграції, але намагається за рахунок теорії конфлікту розширити аналітичні можливості функціоналістської традиції. Локвуд піддає критиці нормативний функціоналізм Парсонса оскільки останній не те що не аналізує, але в принципі залишає без уваги можливість опису напруження, конфлікту або протиріч між елементами системи, а інститути

й підсистеми розглядаються як втілення ціннісних комплексів, що розділяються всіма членами суспільства. У той же час розрізнення системної та соціальної інтеграції (нехай і суто аналітичне) пропонує більш чутливий інструментарій для діагностування соціальної напруги й конфліктів. Так, за задумом Локвуда, наслідком розрізнення двох типів інтеграції стає можливість пояснення деяких ситуацій, коли, наприклад, у суспільстві існує множина суперечностей і системних проблем, які не знаходять прояву на рівні діяльності. І навпаки, в суспільстві можуть виникати конфлікти, що не призводять до зміни його загальної структури. Лише одночасний розгляд проблем соціальної та суспільної інтеграції дозволяє, на думку Локвуда, розробити повноцінну теорію суспільства.

У будь-якому випадку, не зважаючи на специфічну авторську інтерпретацію і спробу поєднання функціоналістської традиції з конфліктним підходом, розрізнення соціальної і системної інтеграції стало важливим кроком уперед для соціологічної теорії, оскільки дозволило впорядкувати й систематизувати різноманітні аспекти суспільної інтеграції, заклавши при цьому основу для подальших теоретичних дискусій. Традиція розрізнення системної та соціальної інтеграції активно розроблялась соціальними теоретиками кінця ХХ ст. саме в такому дуалістичному вигляді.

Отже, представники теорії конфлікту прагнули переосмислити й дати нове тлумачення ключовим темам соціології Т. Парсонса – проблемі соціального порядку та соціальної інтеграції. Критика парсонсівського підходу з позицій теорії конфлікту поставила під сумнів авторитет Парсонса у вирішенні проблеми соціальної інтеграції, проте теоретики конфлікту не змогли утвердитись як самостійна теоретична школа й представити реальну альтернативу парсонсівському вченню. Центральне питання, яке постало для теоретиків останньої чверті ХХ століття, полягало у розгляді не лише ролі влади в ситуаціях конфлікту сучасних суспільств, а й врахуванні при цьому ролі культури. І парсонсівська стратегія теоретичного синтезу стала в нагоді при пошуках відповіді на зазначене запитання. Прагнення синтезу, як спроба збереження та поєднання всього того цінного, що було напрацьовано попередніми підходами, стає ключовим інструментом в руках соціологів-теоретиків з метою надання відповідей на класичне гобсівське запитання.

Прикладом поєднання традицій феноменологічного та неомарксистського підходів, в рамках переосмислення концепту соціальної інтеграції, представленого у структурному функціоналізмі Т. Парсонса, стала теорія німецького дослідника Ю. Габермаса. Так Ю. Габермас, продовжуючи традицію розрізнення соціальної і системної інтеграції, спирається не стільки на розробки Д. Локвуда, як знаходить обґрунтування для такого типу відмінностей, виходячи з двох типів соціального порядку, виділених ще Т. Парсонсом – нормативного та фактичного. Парсонс розглядав типи соціального порядку залежно від того, чи реалізуються впорядковані взаємодії індивідів у зв'язку із загальними нормами (нормативний порядок), або ж виникають випадково – із сукупності дій (фактичний порядок – наприклад, у разі дорожніх пробок). Проте, якщо Парсонс фокусує свою увагу на нормативному порядку, то Габермас пропонує враховувати кожен з них. Більше того, Габермас пов'язує дане розрізнення порядків (а разом з ним і типів інтеграції) із розрізненням «системи» і

«життєвого світу». Так, подібно нормативному порядку, «життєвий світ», на думку Габермаса, являє собою упорядковану взаємодію, оскільки індивіди, що беруть в ньому участь, орієнтуються на загальні норми, загальний консенсус, культуру тощо [6, с. 223]. Механізм соціальної інтеграції, який при цьому спрацьовує, реалізується за рахунок підкріпленого нормами або досягнутого в процесі комунікації консенсусу. Отже, нормативному порядку «життєвого світу» згідно Габермаса відповідає тип соціальної інтеграції.

«Системи» ж не виражають волю учасників взаємодії, а тому порядок тут виникає завдяки ненавмисним наслідкам дій багатьох індивідів. Системна інтеграція, на думку Габермаса, досягається за рахунок ненормативного регулювання індивідуальних дій, що виходить за рамки свідомості акторів. Більше того, системна інтеграція й координація дій здійснюється за рахунок такої взаємодії, учасники якої діють переважно абстрактно й анонімно (наприклад, покупець і виробник, які, як правило, один одного особисто не знають). На відміну, наприклад, від соціальної інтеграції в рамках «життєвого світу», яка відрізняється тим, що тут актори безпосередньо протистоять один одному в конкретній ситуації дії, присутні фізично, завдяки чому можуть погоджувати свої дії один з одним. Саме тому рівню соціальної інтеграції відповідає тип комунікативної дії у термінології Габермаса, в той час як рівню системної інтеграції – інструментальна і стратегічна дія.

Утім, найбільший інтерес з точки зору Габермаса полягає не стільки в розрізненні двох типів порядку («системи» та «життєвого світу») та обґрунтуванні на їх основі двох видів інтеграції (системної та соціальної відповідно), скільки у вивченні процесів і способів їх взаємодії. І тут теоретик рухається від розробки концептуального інструментарію до аналізу сучасного світу, результатом якого стає винесення діагнозу сучасному суспільству, відомого як «колонізація життєвого світу»: «таким чином виконуються умови колонізації життєвого світу: імперативи автономних підсистем, скинувши ідеологічні покрови, завойовують, подібно колонізаторам, які прийшли в первісне суспільство, життєвий світ ззовні й нав'язують йому процес асиміляції» [7, с. 370 – 371].

Розвиваючи ідеї функціоналістської теорії еволюції, що представляє розвиток суспільства як процес всезростаючої раціоналізації і диференціації, Габермас заявляє не тільки про відокремлення й автономізацію громадських підсистем і способів їх інтеграції (розрізняючи системну і соціальну інтеграцію), але також про проникнення й експансію політичних та економічних механізмів, що сліднують логіці системної інтеграції, в структури життєвого світу. Отже, розрізнення двох типів інтеграції – соціальної та системної – у рамках теоретичної конструкції Габермаса стає інструментом діагностики стану сучасного суспільства з намаганням винесення йому невтішного діагнозу. Результатом колонізації життєвого світу системою стає, наприклад, монетаризація певних сфер життя, коли ринкові угоди витісняють специфічні форми відносин між людьми (взаємовиручка між рідними чи друзями вироджується в надання послуг за гроші). Прикладом також може бути ускладнення і бюрократизація соціальних відносин, коли кожна життєва ситуація отримує максимально точне правове визначення з метою регулювання

прав на отримання соціального забезпечення. Так втручання з опорою на владу замінює повсякденну комунікацію.

Не менш цікавим виявляється використання даного розмежування (системи та життєвого світу) в прогнозі можливих ліній конфлікту, що виникають на кордонах системи і життєвого світу й здатні виявити специфічний протестний потенціал сучасних суспільств. Наприклад, активізація екологічного руху, учасники якого виступають проти поширення техніки, що завдає шкоди і руйнує природу, фактично представляють реакцію життєвого світу на експансію з боку автономізованої економічної підсистеми.

Сам Габермас вважає, що йому вдалося розробити адекватні критерії, що дозволяють оцінити ступінь раціональності процесів диференціації та автономізації в сучасних суспільствах і в той же час показати можливості для здійснення опору цим процесам. Адже якщо системні механізми будуть безцеремонно втручатися в повсякденне життя людей, то люди будуть чинити опір. У будь-якому випадку, незважаючи на деякі теоретичні нестыковки і невідповідності (на яких ми не стали спеціально зупинятися), теорія Габермаса, взявши за основу парсонсівські розробки концепції соціального порядку та соціальної інтеграції, не тільки пропонує концептуальне рішення проблеми інтеграції сучасного суспільства, але з його допомогою намагається діагностувати і прогнозувати подальший розвиток подій.

Рішення теоретичних завдань - таких, як, наприклад, розробка теоретичного синтезу і побудова узгодженої теорії соціальної дії і соціального порядку, також задають сучасним теоретикам стимули для переосмислення вже, здавалося б, стали традиційними соціологічних понять. Так, вихідний дуалізм соціальної та системної інтеграції, переосмислюється в контексті синтетичної теорії Е. Гідденса, і в певному сенсі долається. Що, у свою чергу, відкриває перед соціологічною теорією нові перспективи і горизонти для вивчення.

Так в концепції структурації Е. Гідденса поняття соціальної інтеграції розглядається крізь призму переосмислення традиційного для сучасної соціологічної теорії дуалізму соціальної та системної інтеграції. Якщо поняття соціальної інтеграції трактується Гідденсом у традиційному ключі – як результат безпосередньої взаємодії акторів (в умовах фізичної присутності), то соціальна інтеграція, на думку Гідденса, виникає тоді, коли актори змушені діяти в умовах віддаленості один від одного [8, с.501]. Саме тому простір і час грають вирішальну роль в гідденсівському розрізненні соціальної та системної інтеграції. Якщо для дослідження процесів соціальної інтеграції соціологія надає достатньо розроблений інструментарій, то для вивчення системної інтеграції представленої в такому ракурсі, на думку Гідденса, необхідно провести спеціальне історичне дослідження. Таке дослідження передбачає вивчення того, як змінювалися можливості й потенціал дій людей або груп з плином часу, які виникали технології, що дозволяють людям об'єднувати свої дії всупереч просторово-часовій дистанції, які при цьому владні ресурси формувалися. Здійснюючи такий історичний аналіз, Гідденс приділяє особливу увагу винаходу писемності, яка, на його думку, стала найважливішою передумовою інтеграції великих мас людей з опорою на владу, оскільки державна адміністрація могла функціонувати тільки завдяки збереженню інформації.

Отже, Гіденс відходить від традиційного дуалізму, характерного для функціоналістської теорії протиставлення соціальної та системної інтеграції, і намагається розглянути феномен об'єднання великої кількості людей в ситуації часової і просторової віддаленості. Відмовляючись від безсуб'єктної теорії порядку, що пропонується функціоналістською традицією в контексті інтерпретації системної інтеграції, Гіденс фокусує увагу теоретичної соціології на проблематику соціальної взаємодії, що дозволяє не випускати з виду плинність і мінливість соціальних структур, а також діалектику панування й контролю, яка передбачає постійний напружений переговорний процес між різними учасниками взаємодії.

Висновки. Отже, як ми намагалися продемонструвати, різні теоретичні підходи, що розроблялися класиками та сучасними авторами, пропонують різноманітний концептуальний інструментарій для опису та осмислення процесів інтеграції сучасного суспільства. Фактично одні й ті ж поняття (інтеграція – системна та соціальна) набувають у рамках різноманітних теоретичних конструкцій не тільки різну інтерпретацію, а й задають різні перспективи й відкривають можливості для аналізу й діагностики процесів, що відбуваються в суспільстві. Чи варто лякатися такої різноманітності? Швидше, слід пам'ятати про те, що всякий концепт має свій особливий план імманенції, горизонт подій, в якому воно задається і осмислюється. І тільки вміла реконструкція цього горизонту дозволить розкрити смисловий потенціал та інструментальну цінність того чи іншого поняття. Для цього й необхідно звернення до історії, традицій, що склалися. Оскільки тільки в комунікації, дискурсі та осмисленні наявного концептуального різноманіття й сформованого досвіду може існувати сучасна теорія суспільства.

Список використаних джерел

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Пер. с фр. А.Б. Гофмана. – М.: Канон, 1996. – 432 с.
2. Parsons T. Essays in Sociological Theory. Revised Edition / T. Parsons. – N.Y-(London): Free Press, Macmillan, 1964.
3. Parsons T. Social system / T. Parsons. – Glencoe: Free Press, 1951.
4. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкотт Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 286 с.
5. Lockwood D. Social Integration and System integration / D. Lockwood // Exploration in social change / Ed. by G.Z. Zollschan, W. Hirsch. – L., 1964.
6. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. Bd. 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung / J. Habermas.. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1995.
7. Хабермас Ю. Отношение между системой и жизненным миром в эпоху позднего капитализма / Юрген Хабермас // Теоретическая социология . Антология . Т.2 . - С.353 – 372.
8. Гидденс Э. Устроение общества / Энтони Гидденс. – М.: Академический проект, 2005. – 528 с.

Отримано 12.09.2015 р.